

УДК 81'373.45 Олена Лисенко

(Харків)

ОСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано процес освоєння лексичних запозичень в українській термінології, встановлено характерні риси та особливості досліджуваного явища.

Ключові слова: лексичне запозичення, лексична інтерференція, процес освоєння, українська термінологія.

The development of lexical borrowing Ukrainian terminology.

The paper analyzes the process of development of lexical borrowing Ukrainian terminology established characteristics and features of the phenomenon.

Key words: lexical borrowing, lexical interference, process development, Ukrainian terminology.

Ти-по-ві яви-ща про-це-су осво-єн-ня ле-к-си-ч-них за-по-зи-чень в укра-їн-сь-кій та ро-сій-сь-кій мо-ва-х цікавили багатьох науковців (пра-ці Л. Крисіна, Ю. Сорокіна, Є. Біржакової, Л. Войнової, Л. Кутіної, В. Дем'янова, О. Муромцевої та ін.). Окремі питання запозичень у термінології розроблено в працях В. Акуленка, Ю. Бельчикова, А. Крижановської, Д. Лотте, В. Овчаренка, Т. Панько, О. Реформатського, Л. Симоненко та ін. Проте проблема засво-єн-ня лексичних за-по-зи-чень в укра-їн-сь-кій тер-мі-но-ло-гії ще не здо-бу-ла, на наш по-гляд, до-ста-т-ньо-го ви-сві-т-лен-ня, чим зу-мо-в-ле-на ак-ту-аль-ність те-ми дослідження. Слід від-зна-чи-ти, що осво-єн-ня та фун-к-ці-о-ну-ван-ня за-по-зи-чень у терміноло-гії має свою спе-ци-фі-ку, на від-мі-ну від за-по-зи-чень у за-галь-но-лі-те-ра-ту-р-ній мо-ві (взя-ти хо-ча б омо-ні-мію, си-но-ні-мію то-що). То-му для з'я-су-ван-ня за-галь-них та ха-ра-к-те-р-них тен-де-н-цій осво-єн-ня за-по-зи-чень в укра-їн-сь-кій тер-мі-но-ло-гії слід зупинитися на основних аспектах цього явища.

Лексичні запозичення, які бу-дуть об'єк-том на-шої ува-ги, у мо-во-знав-с-тві тра-к-ту-ю-ть-ся не-од-но-з-на-ч-но. Іс-нує де-кіль-ка їх кла-си-фі-ка-цій. Ні-ме-ць-кі лін-г-ві-сти вве-ли в на-у-ку роз-рі-з-нен-ня ле-к-си-ч-них за-по-зи-чень на Lehnwörter (за-по-зи-че-ні сло-ва) і Fremdwörter (но-вітні ін-шо-мо-в-ні сло-ва). Це про-ти-ста-в-лен-ня на ступе-ні фор-маль-но-го та фун-к-цій-но-го за-сво-єн-ня слів ін-шо-мо-в-но-го по-хо-джен-ня. Але ця кла-си-фі-ка-ція має сут-те-ві не-до-лі-ки: не має єди-ної ос-но-ви для роз-рі-з-нен-ня на-зва-них ка-те-го-рій у рі-з-них мо-вах, сплу-ту-ю-ть-ся два рі-з-ні кри-те-рії – фор-маль-ний та фун-к-цій-ний. Те са-ме сто-су-є-ть-ся і кла-си-фі-ка-ції, яку за-про-по-ну-вав О. Реформатський: за-сво-є-ні та осво-є-ні сло-ва і за-сво-є-ні, але не осво-є-ні сло-ва [3, с.135]. В. Мартинов про-по-нує свою кла-си-фі-ка-цію за-по-зи-чень, ста-в-ля-чи її в за-ле-ж-ність від ха-ра-к-те-ру мо-в-них кон-та-к-тів і по-за-мо-в-них чин-ни-ків. Він про-ти-ста-в-ляє за-по-зи-чен-ня і про-ни-к-нен-ня. Пер-ше мо-ж-ли-ве за-вдя-ки тор-го-ве-ль-ним і куль-ту-р-ним зв'яз-кам між на-ро-да-ми, а дру-ге є на-слід-ком трива-ло-го, су-мі-ж-но-го по те-ри-то-рії співи-с-ну-ван-ня мов з обо-в'яз-ко-вою

на-яв-ні-стю бі-лін-г-ві-з-му при-най-м-ні в при-кор-дон-но-му ра-йо-ні [2, с. 53]. Про-те наявність бі-лін-г-ві-з-му по-трі-б-на і в пер-шо-му ви-пад-ку.

Ко-ж-не за-по-зи-чен-ня, від-бу-ло-ся во-но ус-ним чи пи-се-м-ним шля-хом, на по-ча-т-ко-во-му ета-пі зав-жди за-ле-жить від бі-лін-г-ва, лю-ди-ни, яка во-ло-діє дво-ма мо-вами і по-чи-нає вжи-ва-ти це за-по-зи-че-не сло-во. "Зо-в-сім не мо-жна со-бі уя-ви-ти (як-що ма-ти на ува-зі ви-пад-ки при-ро-д-но-го роз-ви-т-ку мо-ви), – пи-сав Б.

Серебренников, – щоб ко-ж-на мо-в-на ін-но-ва-ція від-ра-зу ста-ла надбан-ням усі-єї мо-ви в ці-ло-му; по-чи-на-ю-чи з ім-пу-ль-су, во-на посту-по-во роз-ши-рює свою сфе-ру"[5, с. 4]. У мо-ві окре-мих дво-мо-в-ців ко-ж-не яви-ще ін-тер-фе-ре-н-ції ви-ни-кає спо-н-тан-но. Як-що ана-ло-гі-ч-на мо-в-на си-ту-а-ція по-вто-рю-є-ть-ся, це яви-ще ін-тер-фе-ре-н-ції ви-ни-кає за-но-во. І тіль-ки вна-с-лі-док ча-с-то-го по-вто-рен-ня у мо-в-лен-ні ба-га-тьох ін-ди-ві-дів пе-в-ні яви-ща ін-тер-фе-ре-н-ції ста-ють зви-ч-ни-ми, закрі-плю-ю-ть-ся в мо-ві і по-чи-на-ють пе-ре-да-ва-ти-ся ін-шим чле-нам цьо-го ко-ле-к-ти-ву, зокре-ма й од-но-мо-в-ним. Не-сві-до-мо но-сії мов ро-б-лять по-сво-є-му лінг-ві-с-ти-ч-не зі-ста-в-лен-ня двох мо-в-них си-с-тем.

За-ле-ж-ність мо-ви від ін-ди-ві-ду-аль-ної во-лі окре-мих лю-дей мо-жуть до-ве-с-ти хо-ча б та-кий фа-к-т, на-ве-де-ний С. Семчинським у кни-зі "Се-ман-тична ін-тер-фе-ре-н-ція мов". У дав-ньо-гре-ць-кій мо-ві іс-ну-ва-ло сло-во *κοραβελνικος*, що озна-ча-ло "ко-ра-бе-ль-ний ка-нат" і омо-ні-мі-ч-не сло-во, яке озна-ча-ло "ве-р-б-лю-д". Уна-с-лі-док омо-ні-мії во-но бу-ло пе-ре-плу-та-но яки-мось із пере-кла-да-чів, і ві-до-мий бі-б-лійний ви-слів "лег-ше про-лі-з-ти ко-ра-бе-ль-но-му ка-на-ту че-рез ву-ш-ко го-л-ки, ніж ба-га-то-му по-тра-пи-ти в рай" пе-ре-тво-ри-в-ся на ви-слів "лег-ше про-лі-з-ти ве-р-б-лю-ду че-рез ву-ш-ко го-л-ки, ніж ба-га-то-му по-тра-пи-ти в рай" і в та-ко-му ви-гля-ді по-ши-ри-ло-ся в сло-в'ян-сь-ких мо-вах[4, с. 174].

Слід від-зна-чи-ти, що не всі яви-ща ле-к-си-ч-ної ін-тер-фе-ре-н-ції за-крі-п-лю-ю-ть-ся у мо-ві. Ве-ли-ка кіль-кість фа-к-тів свід-чить про те, що тіль-ки ті еле-мен-ти чу-жої мо-ви мо-жуть бу-ти без-по-се-ре-д-ньо вклю-че-ні в си-с-те-му мо-ви, які за сво-ї-ми ха-ра-к-те-ри-с-ти-ка-ми не про-ти-сто-я-ть спе-ци-фі-ці оди-ниць і пра-ви-лам мо-ви. У про-ти-ле-ж-но-му ви-пад-ку во-ни за-ли-ша-ю-ть-ся на пе-ри-фе-рії си-с-те-ми і зго-дом або аси-мі-лю-ю-ть-ся, або вза-га-лі зни-ка-ють. Та-ким чи-ном, між вклю-чен-ням мо-вних еле-мен-тів у си-с-те-му че-рез аси-мі-ля-цію або їх зни-к-нен-ням про-ля-гає пе-вний пе-рі-од, ко-ли но-ві та пи-то-мі еле-мен-ти спі-ві-с-ну-ю-ть у мо-ві. Мо-ва йде про спі-ві-с-ну-ю-чі си-с-те-ми. Цей тер-мін упер-ше зу-стрі-ча-є-ть-ся у Л.Щерби, який ви-ко-ри-с-то-вує йо-го в ін-ди-ві-ду-аль-но-пси-хо-ло-гі-ч-но-му пла-ні, роз-г-ля-да-ю-чи ви-ди спі-ві-с-ну-ван-ня в ін-ди-ві-да двох мов. Спі-ві-с-ну-ю-чі си-с-те-ми мо-жуть охо-п-лю-ва-ти еле-мен-ти та від-но-шен-ня прак-ти-чно всіх рі-в-нів мо-ви. Так, на-при-к-лад, фо-не-ми /ʒ/ (Bagage "ба-гаж", Garage "га-раж") або /oe/ (Verdun "Вер-ден") у німецькій мо-ві сто-я-ть в опо-зи-ції до ін-ших фо-нем, і всі сло-ва, в яких во-ни зу-стрі-ча-ю-ть-ся ін-шо-мо-в-но-го (фра-н-цу-зь-ко-го) по-хо-джен-ня. Це дає під-ста-ви не зара-хо-ву-ва-ти їх до ос-но-в-ної си-с-те-ми фо-нем ні-ме-ць-кої мо-ви і роз-г-ля-да-ти їх як спі-ві-с-ну-ю-чі.

Ві-до-мо, що у фо-не-м-них по-слі-до-в-но-с-тях ро-сій-сь-кої мови па-ла-та-лі-зо-ва-ний при-го-ло-с-ний мо-же сто-я-ти тіль-ки пе-ред го-ло-с-ни-ми пе-ред-ньо-го ря-ду. Од-нак у де-яких ви-пад-ках (всі во-ни від-но-ся-ть-ся до за-по-зи-чен-ь) м'я-кі при-го-ло-с-ні зу-стрі-ча-ю-ть-ся пе-ред го-ло-с-ни-ми за-д-ньо-го ря-ду (/д'у-за/, /б'у-ро/), а твер-ді

при-го-ло-с-ні пе-ред го-ло-с-ни-ми пе-ред-ньо-го ря-ду (/ка-ш-нэ/, /кафэ/), тобто у цих ви-пад-ках опо-зи-ція за твер-ді-с-тю і м'я-кі-с-тю вла-с-ти-ва для ро-сій-сь-кої мови, фактич-но зни-кає. У су-ча-с-ній ні-ме-ць-кій мо-ві є біль-ше три-дця-ти су-фі-к-сів, які ви-ко-ри-с-то-ву-ю-ть-ся тіль-ки в ін-шо-мо-в-них сло-вах.

В ан-г-лій-сь-кій мо-ві збе-рі-га-ю-ть-ся імен-ни-ки, які утво-рю-ють мно-жи-ну за мо-дел-лю ла-тин-сь-кої мо-ви--дже-ре-ла (на-при-к-лад: corpus – corpora, locus – loci та ін.). У ні-ме-ць-кій мо-ві є при-кме-т-ни-ки (lila, rosa, prima, blige та ін.), які не від-мі-ню-ю-ть-ся, не утво-рю-ють сту-пе-нів по-рі-в-нян-ня, не ма-ють по-хі-д-них, і та-ким чи-ном опи-ня-ю-ть-ся по-за си-с-те-мою ні-ме-ць-ких при-кме-т-ни-ків. В укра-їн-сь-кій мо-ві в опо-зи-ції до си-с-те-ми укра-їн-сь-ких імен-ни-ків опи-ня-ю-ть-ся не-відмі-ню-ва-ні за-по-зи-чен-ня-імен-ни-ки (ти-пу комюніке, алібі, ембарго). Усі ці сло-ва є неасимільова-ни-ми за-по-зи-чен-ня-ми, тобто еле-мен-та-ми співі-с-ну-ю-чих си-с-тем. Во-ни мо-жуть збе-рі-га-ти свої спе-ци-фі-ч-ні озна-ки про-тя-гом ві-ків, що свід-чить про три-ва-лість та скла-д-ність ді-а-х-ро-н-них про-це-сів вза-є-мо-дії мов, по-в'я-за-них з осво-єн-ням іншомовних оди-ниць і мо-де-лей.

Лексичне запозичення є одним з найпоширеніших видів лексичної інтерференції. Лексика першою реагує на контакт з іншою мовою, хай навіть короткочасний і поверховий. Елементи чужої мови з'являються в ній без будь-яких перешкод. Тому словниковий склад одностайно визначається найбільш проникливою ділянкою мови. Саме в лексиці відбиваються всі великі, а часом і незначні події історії носіїв певної мови. "На основі лексичних запозичень, – відзначає В. Звєгінцев, – можна відтворити не лише історію взаємовідносин одного народу з іншим, а й їх характер" [1, с. 245].

Слід відзначити, що лексичне запозичення – це не механічне перенесення слова чи словосполучення з системи однієї мови до іншої. Динамічне розуміння мови як творчості в дусі О. Гумбольдта та О. Потєбні доводить, що мовний знак створюється носіями мови за необхідністю – часто не раз і в різних варіантах, поки стає більш чи менш прийнятним. Це стосується і запозичень. У пошуках найнадійніших засобів для втілення нового поняттєво-семантичного змісту мовець може не лише спиратися на можливості власної мови, а й знаходити взірець для створення знака в тій чи іншій формі в мові іноземній. У випадку запозичення слова воно впливає на систему мови-одержувача і зазнає впливу цієї системи. Як уважають С.Семчинський та Ю. Жлуктенко, із запозичених слів виділяються нові фонемні або нові засоби словотвору, отже, не правомірно говорити про запозичення фонем чи афіксів як про самостійні явища. Відомо, що поява нової категорії слів в українській мові (як і в російській) – невідмінюваних іменників – є наслідком їх запозичення. Це доводить, що лексичне запозичення може впливати на фонетичну, морфологічну чи словозмінну системи мови-одержувача.

У сучасному мовознавстві панівною є думка про те, що система мови-одержувача визначає долю запозиченого слова, пристосовуючи його до своїх норм та потреб. Специфіка лексичного запозичення, на думку О.Смирницького, полягає в тому, що слово запозичується не як повне, закінчене, граматично оформлене, а лише як більш-менш безформений уривок лексичного матеріалу, що набуває нової оформленості лише в системі і за допомогою засобів іншої мови, мови-рецептора [6, с. 235]. Тому питання пристосування й адаптації, освоєння іншомовної лексики є головним при дослідженні запозичених одиниць. Освоєння під час лексичного запозичення є багатоплановим явищем і може бути представлено у вигляді комплексу окремих аспектів єдиного процесу. Так ознаками освоєння можуть бути: формальні, тобто пристосування запозичень до системи мови-одержувача з максимальним зближенням їх фонетичної, графічної та граматичної

характеристики, та функційні, до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін і словотвірної активності запозичень у мові-одержувачі. Відповідно до цього в науковій літературі виділяють такі види освоєння запозичень: фонетичне, граматичне, словотвірне та лексико-семантичне.

У процесі запозичення можна виділити два етапи. Перший етап включає зміни, які відбуваються в іншомовних словах під час їх входження у мову-одержувач. Так, характерною рисою цього етапу в освоєнні семантичної структури багатозначного іншомовного слова слід уважати запозичення його в одному зі значень. Типовим в освоєнні морфологічної структури запозичення є спрощення, тобто втрата морфемної членованості.

Слід зауважити, що освоєння запозичених термінів звичайно супроводжується зміною їх матеріальної оболонки: графічного зображення, звукового складу, морфологічної й словотвірної форми. На рівні семантики нерідко відбуваються зміни обсягу значення, що є наслідком активного функціонування запозичення в українській термінології.

Та-ким чи-ном, ле-к-си-ч-не за-по-зи-чен-ня в термінології є од-ним із ти-пів лек-си-ч-ної ін-тер-фе-ре-н-ції, яка є на-слід-ком вза-є-мо-дії мов і бе-ре по-ча-ток у свідомо-с-ті бі-лін-г-ва. При цьому обов'язковим є врахування особливостей термінологічних систем контактуючих мов.

Дослідження характеру й ступеня фонетичного, граматичного та лексико-семантичного освоєння іншомовних слів має важливе значення для глибшого осмислення місця цієї частини лексичного складу в термінології української літературної мови. Акту-аль-ність цих про-б-лем пов'язана з різ-ким зро-с-тан-ням тер-мі-но-ло-гі-ч-них най-ме-ну-вань на сучасному етапі, зо-кре-ма ін-шо-мо-в-но-го по-хо-джен-ня, а та-кож не-об-хід-ні-с-тю унор-му-ван-ня за-по-зи-че-них тер-мі-нів. Процес освоєння запозичень у термінології є складним і багатоаспектним явищем, тому потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1962. – 340 с.
2. Мартынов В.В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислоодерской прародине славян / В.В. Мартынов // Вопр. языкознания, 1961. – № 3. – С. 51–59.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
4. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов / С.В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
5. Серебренников Б.А. Теория волн И. Шмидта // Явления языковой аттракции / Б.А. Серебренников // Вопр. языкознания. – 1957. – № 4. – С.3–15.
6. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. – 260 с.